

ПСИХОФІЗІОЛОГІЧНА НАДІЙНІСТЬ ПРАЦІВНИКІВ КРИМІНАЛЬНОЇ МІЛІЦІЇ

У статті розглядаються існуючі підходи до вивчення проблеми психофізіологічної надійності працівників. Проводиться аналіз виникнення та наукових підходів до дослідження цієї проблеми у різних галузях. Порушується питання щодо необхідності дослідження та врахування критеріїв надійності в діяльності працівників кримінальної міліції.

Ключові слова: надійність, працівники, працездатність, діяльність кримінальної міліції.

Оперативно-розшукова діяльність (далі – ОРД), як правило здійснюється в нестандартних складних конфліктних або екстремальних ситуаціях, що вимагають від працівників кримінальної міліції адекватності реагування та стресостійкості. Тому, важливе значення для органів та підрозділів внутрішніх справ має психофізіологічна надійність працівників.

Проблема надійності працівників досліджувалась багатьма науковцями і в різних галузях. Надійність космонавтів досліджували Б.Ф. Ломов та В.І. М'ясищев, надійність операторів – В.А. Бодров, проблеми надійності технічних систем і людини досліджувались В.Д. Небиліциним, надійність машиністів описував Л.С. Нерсисян, у свою чергу В.О. Плахтійко та Ю.М. Блудов займались дослідженнями надійності в спорті. Б.Ф. Ломов запропонував застосовувати системний підхід до вивчення проблеми надійності. Дослідженням цієї важливої міждисциплінарної проблеми займались і продовжують займатись багато науковців.

Проблему психофізіологічної професійної надійності космонавта як фактора безпеки космічного польоту розглядали російські науковці Б. Ф. Ломов та В. І. М'ясищев. Психофізіологія повинна, на їхню думку, сприяти забезпеченню ефективної професійної діяльності. Автори пояснюють важливість вивчення психофізіологічних аспектів надійності людини в космічному польоті наступними обставинами: чинниками професійної шкідливості; наявністю різних позаштатних ситуацій, екстремальних за своїм змістом; високими робочими та психічними навантаженнями, які вимагають тривалої мобілізації прихованих функціональних резервів, тощо. Примітно, що одним з аспектів забезпечення професійної надійності космонавтів при цьому називається організація ефективної групової взаємодії в процесі діяльності та попередження можливого розвитку конфліктної напруженості. Для цього необхідно з'ясувати, що являє собою сукупний суб'єкт професійної діяльності, дослідити способи досягнення психологічної єдності людей, які здійснюють космічний політ, з урахуванням, як їх професійних, так і особистісних особливостей. Таким чином, саме в космічній психології був уперше позначений соціально-психологічний аспект дослідження надійності групи в екстремальній ситуації [1].

До екстремальних професій у психофізіологічному відношенні зараховують і професію машиніста. Тому при дослідженні професійної надійності машиніста локомотива, акцент у вирішенні проблеми зроблено на подоланні випадкових, непередбачуваних подій, що вимагають від машиніста локомотива екстреного вибору і виконання керуючих впливів в умовах жорсткого дефіциту часу. Враховується також те, що діяльність машиніста часто здійснюється на тлі несприятливих психофізіологічних функціональних станів суб'єкта – стомлення, монотонії, емоційного напруження тощо [2].

Усі розглянуті вище дослідження відносяться головним чином до вивчення загальнопсихофізіологічних проблем надійності індивіда. Надійність у цих роботах пов'язується з результативністю функціонування людино-машинних систем за формулою "ефективність – внутрішні витрати" і визнається одним з найбільш важливих показників ефективності функціонування системи в цілому. Як методики дослідження пропонуються "реальні моделі" діяльності групи операторів з фіксацією загального часу розв'язання задач, кількості допущених помилок і мовних реакцій досліджуваних.

Значне місце проблема психофізіологічної надійності займає в психології спорту, де вжито цікаві спроби наповнення поняття надійності психологічним змістом та переосмислення в психофізіологічному плані ряду семантично близьких до нього понять – стійкості, працездатності, ефективності, відмови та інших.

Досить цікаві дослідження психофізіологічної надійності спортсмена базуються на ідеї Б. Ф. Ломова про те, що надійність характеризує, перш за все, потенційні резерви людини, а ефективність – переважно наявність тих чи інших властивостей. Надійність розуміється, перш за все, як збереження високої результативності в напружених умовах (і незалежно від умов). Зокрема, психофізіологічна надійність спортсмена розглядається як стабільність, відсутність зривів у виступах, що передбачає досягнення чи перевищення на змаганнях кращих результатів, показаних на тренуваннях [3, с. 8].

Розглядаючи питання психофізіологічної надійності індивіда не можливо залишити осторонь питання соціально-психофізіологічних аспектів надійності групи. Вивчення власне соціально-психологічних аспектів проблеми надійності групи в напружених та екстремальних ситуаціях спільної діяльності у 60 – 80-ті роки минулого століття не проводилося, однак було здійснено ряд досліджень з близьких проблем. У цьому контексті слід відзначити, перш за все, роботи, присвячені аналізу соціально-психологічних наслідків стресу. Основоположник фізіологічної теорії стресу Г. Сельє неодноразово вказував на міжособистісні відносини як джерело стресу та називав стрес, що "викликається необхідністю уживатися один з одним", головною причиною дистресу. Шляхи подолання стресу такого роду він вбачав у "насназі загального ідеалу та спільної мети", в "спільній праці, породжує згуртованість і солідарність людей" [4, с. 63].

Цікавий підхід до психофізіологічної надійності працівника запропонував у своєму дослідженні Л. О. Китаєв-

Смик. Зокрема, він виділяє соціально-психологічний субсиндром стресу як результат зміни спілкування (зокрема, показників його активності) в екстремальних ситуаціях. Це, у свою чергу, відбивається на взаємодії індивіда з соціальним середовищем: з довколишніми та спільнотами, з виробничою організацією, до якої він включений і т. д. Соціальна взаємодія помітно змінюється, якщо стрес виникає одночасно в багатьох людей. За даними Л. О. Китаєва-Смика, стресові зміни спілкування, проникаючи в структуру життєдіяльності, поведінки, робочої активності, можуть суттєво (позитивно чи негативно) впливати на психологічний клімат колективу, продуктивність праці, на успішність подолання екстремальних ситуацій. У свою чергу, характер спілкування в групі впливає також на ефективність та надійність діяльності при стресі [5, с. 6]. Автором акцентується увага на тому, що правильна організація взаємодії людей може створювати ефективний захисний потенціал, що перевершує потенціал окремої людини.

Розглядаючи психофізіологічну надійність як готовність до діяльності в напружених ситуаціях звернімося до роботи М. І. Д'яченко, Л. А. Кандибовича, В. А. Пономаренко. Напружені ситуації у цій роботі розкриваються як ситуації, що породжують значні труднощі, що вимагають від людини швидких, точних і безпомилкових дій. Ці ситуації динамічні, вони пред'являють жорсткі вимоги до своєчасності та адекватності дій і зумовлюють необхідність завчасної підготовки. При цьому мається на увазі таке ускладнення умов діяльності, яке набуває для особистості та колективу особливої значимості. За даними авторів, стрес порушує загальну діяльність, знижує рівень взаємодії, що може бути попереджено досвідом колективної діяльності, активізацією громадських мотивів групової діяльності та товариськими взаєминами. У монографії описується досить широкий діапазон форм прояву напружених ситуацій у діяльності групи: від різкого зниження організованості поведінки (і навіть дезорганізації діяльності) до підвищення ефективності діяльності. Порушуються, перш за все, складні дії при відносній стійкості простих, у цілому ж відбувається прискорення психічних процесів, активізація психіки, підвищення гнучкості ряду процесів [6, с. 61]. Це свідчить про неоднозначність впливу напружених ситуацій на різні групи, про складність та опосередкованість цих процесів.

Розв'язання проблеми професійної психофізіологічної надійності, на думку Б. Ф. Ломова, можливе на основі системного підходу, що передбачає дослідження зовнішніх факторів та умов професійної діяльності, усього розмаїття рівнів і механізмів психічної регуляції надійності, можливостей взаємної компенсації та стимуляції різних компонентів системи діяльності, необхідних для її забезпечення, взаємозв'язків шляхів та методів досягнення необхідного рівня надійності [1].

Таким чином психофізіологічна надійність фахівців досліджувалася вченими в галузі інженерної психології, психології спорту, психофізіології, психології праці, педагогіці. Однак, психофізіологічна надійність працівників кримінальної міліції досі не була предметом вивчення науковців. Тому обґрунтування основних положень психофізіологічної надійності працівників кримінальної міліції й буде *метою* нашої статті.

Аналіз джерел, в яких вживалося поняття надійності (благонадійність) у минулому, дозволяє припустити, що воно спочатку і дуже виразно характеризувало відповідні особистісно-функціонально-діяльні показники людини, а вже потім прийшло в технічні науки й у психологію праці, в яких особистісна складова стала займати другорядне місце. Надійності відповідає функція нормативності, тобто відповідності правилам, нормам.

На нашу думку, *надійність* працівника кримінальної міліції – це інтегральна його властивість, що забезпечує нормативну узгодженість життєдіяльності наявним вимогам, відсутність помилок, відмов систем організму та психічної діяльності при звичайних та екстремальних умовах.

Надійність необхідно розглядати системно, через особистісну, соціальну, професійну, функціональну та загальнодержавну площини. До функціональної надійності ми відносимо такі види, як – нервово-психічна, психічна та психофізіологічна.

Психофізіологічна надійність тлумачиться нами як інтегральна властивість працівника кримінальної міліції, що забезпечує нормативну узгодженість функціонального стану організму, фізіологічних якостей і функцій його рівню працездатності. Цей вид надійності вказує на те, чи спроможна особистість за станом власного фізичного здоров'я та її вроджених індивідуально-типологічних властивостей (швидкість реакції, лабільність-ригідність вищої нервової діяльності тощо) якісно та безпомилково виконувати оперативно-розшукові функції.

Психотравмуючі фактори, що виникають під час здійснення професійних функцій суттєво впливають на психіку працівника кримінальної міліції, викликаючи часом патологічні зміни в його поведінці. На нашу думку, психофізіологічна надійність працівника кримінальної міліції зумовлюється:

1) *психофізіологічними якостями індивіда*. До них слід віднести:

- психомоторні якості (координація, швидкість реакції);
- емоційно-вольові якості (сталість, витривалість, врівноваженість);
- якості уваги (концентрація, стійкість, розподіл, швидкість переключення, обсяг);
- якості пам'яті (швидкість і обсяг запам'ятовування, тривалість збереження інформації, точність її відтворення безпосередньо впливають на безпеку діяльності) тощо;

2) *психофізіологічними характеристиками індивіда*. До них слід віднести:

- функціональну рухливість нервових процесів,
- обсяг оперативної пам'яті;
- рівень концентрації уваги;
- орієнтацію в просторі,
- надійність переключення уваги та оперативного мислення тощо;

3) *психофізіологічними здібностями*. До них слід віднести здатність індивіда:

- викликати в себе відповідні образи, творчо та конструктивно переробляти їх, здійснювати реконструкцію;
- до регулювання емоційних станів, довільної регуляції пізнавальних процесів, формування внутрішнього плану дій;

– тривалий час утримуватися на будь-якому об'єкті, не відволікаючись; одночасно вести спостереження за багатьма характеристиками об'єкта оперативної уваги та великою їх кількістю;

– до аналізу, синтезу, абстракції, порівняння, конкретизації, узагальнення, дедукції тощо.

На нашу думку, психофізіологічне обстеження кандидатів на службу в органи внутрішніх справ (далі – ОВС) та навчання у вищих навчальних закладах МВС України необхідно проводити за такими напрямками:

- визначення психофізіологічних показників (психічна сталість, активність та енергійність; висока працездатність; швидкість просторової реакції (на зоровий, слуховий, тактильний, нюховий і руховий подразники), реакції вибору (з попередньою оцінкою ситуації) та реакції на небезпеку);

- визначення особливостей функціонування психічних процесів (сприймання, мислення, пам'яті, уваги, вольової та емоційної сфери тощо);

- визначення властивостей центральної нервової системи (сила-слабкість, рухливість-інертність, врівноваженість-неврівноваженість нервових процесів);

- визначення особливостей функціонування організму особистості (провідний аналізатор, функції моторного і мовного апаратів) тощо.

Отже, прогнозування психофізіологічної надійності кандидатів на службу в ОВС та на навчання у ВНЗ МВС України забезпечить адекватність реагування на психотравмуючі фактори, запобігатиме виникненню психологічної кризи, внаслідок патогенного впливу стресорів.

Як показують спостереження, на психофізіологічну надійність працівників кримінальної міліції суттєво впливають: особливості ОРД (екстремальний, конфліктний, нетиповий характер діяльності; не регламентованість діяльності), соціальні показники життєдіяльності (соціальна незахищеність працівників кримінальної міліції, відсутність житла, нормальних умов життєдіяльності тощо), поступове настання професійного вигорання (втрата інтересу до діяльності), поступовий розвиток професійної деформації (набувають постійного прояву - огрубіння, черствість, агресивність, конфліктність) тощо. Таким чином, для забезпечення психофізіологічної надійності працівників кримінальної міліції необхідно урахувати не тільки внутрішньо-особистісні суб'єктивні фактори, але й зовнішні об'єктивні.

Висновки. Психофізіологічну надійність слід розглядати як важливий компонент при професійно-психологічному доборі кандидатів на службу в ОВС та навчання у ВНЗ МВС України; вагому складову формування особистості як професіонала в умовах навчання у відомчих навчальних закладах, а також професійної діяльності працівника кримінальної міліції.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Ломов Б. Ф.* Медико-психологические аспекты профессиональной надежности космонавта / Б. Ф. Ломов, В. И. Мясников // Психологический журнал. – Т. 9. – № 6. – 1988. – С. 8 – 17.
2. *Нерсесян Л.С.* Инженерная психология и проблема надежности машиниста / Л. С. Нерсесян, О. А. Конопкин. – М.: Транспорт, 1978. – 239 с.
3. *Плахтиенко В.А.* Надежность в спорте / В. А. Плахтиенко, Ю. М. Блудов. – М.: Физкультура и спорт, 1983. – 176 с.
4. *Селье Г.* Стресс без дистресса / Ганс Селье. – М.: Прогресс, 1979. – 123 с.
5. *Китаев-Смык Л. А.* Психология стресса / Леонид Александрович Китаев-Смык. – М.: Изд-во "Наука", 1983. – 368 с.
6. *Дьяченко М.И.* Готовность к деятельности в напряженных ситуациях: Психологический аспект / М. И. Дьяченко, Л. А. Кандыбович, В. А. Пономаренко. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1985. – 206 с.

Подано до редакції 10.12.11